

Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-II*

Öz: Arap nahviyle alakalı çalışmalar erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Arapların diğer milletlerle irtibata geçmesi farklı milletlerden insanların İslâm'a girmesine vesile olmuştur. Bu durum ise Arap olmayan Müslümanların, Ku'rân dili olan Arapçayı öğrenmeye meyletmelerine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmamızda Mısır'daki gramer faaliyetleri ve burada yetişen dilciler üzerinde durulmuştur. Mısır Dil Ekolü, Basra ve Küfe ekolü gibi orijinal görüşler ortaya koymamış, bu iki ekol arasından tercihlerde bulunmuş eklektik bir yapıya sahiptir. Mısır Dil Ekolü Gramer faaliyetlerinin öğretilmesi üzerinde durmuş, bu vesileyle Mısırlı dilcilerin ortaya koymuş oldukları eserler, medreselerde uzun yıllar okutulmuştur. İbnu'l-Hâcib, İbn Hişâm, es-Suyûtî gibi dil âlimleri tarafından temsil edilen Mısır Dil Ekolü, Arap gramerinin gelişim sürecinde, gramer faaliyetlerine çokça katkı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil, Mısır, Ekol, Nahiv.

Hüseyin
ERSÖNMEZ

The Egyptian Language School in the Development Process of Arabic Grammar-I

Abstract: Work related to the Arabic nahv began from early times. The communication of Arabs to other nations has been instrumental in allowing people from different nations to enter Islam. This situation has laid the foundation for non-Arab Muslims to tend to learn Arabic the Qur'an language. In our work, it is focused on grammatical activities in Egypt and the linguists that grow there. The Egyptian Language School has an eclectic structure, which does not reveal original views, such as the Basra and Kufa Schools, but has a preference among these two schools. The Egyptian Language School emphasized the teaching of grammatical activities, so that the works of the Egyptian Language School lecturers were taught for many years in the Madrasas. The Egyptian Language School, represented by language scholars such as Ibnu'l-Hâcib, Ibn Hisam, as-Suyuti, contributed a lot to grammar activities in the development of Arabic grammar.

Keywords: Language, Mısır, School, Grammar.

* Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Hüseyin Ersönmez, "Arap Dilinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü," (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

** Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dah. E-Posta: hersonmez46@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7875-9960>

Giriş

Nahiv çalışmalarının ilk olarak Hz. Ali'nin yönlendirmesiyle Ebu'l-Esved ed-Düeli tarafından başlatıldığı kabul edilmektedir. Ebu'l-Esved ve onun öğrencilerinin yapmış oldukları çalışmalar, Arap dilinin genel olarak tespitinden ibaret olmuştur. Bu çalışmaların temelini, fâil, mefûl, isim, fiil, harf gibi temel gramer kavramlarının belirlenmesi oluşturmuştur. Bu dönemde gramer konularıyla ilgili yorum, açıklama, gerekçe gösterme türünden bilimsel yaklaşımlar olmamıştır. Nahiv çalışmaları Hicrî ikinci asırdan itibaren ise Basra'da sistemli hale gelmiştir. Daha sonra Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır'da bu alandaki çalışmalar devam ettirilmiştir.

Mısır'da ilmî ve edebî anlamda ilk çalışmalar, Müslümanların 21/641 yılında burayı fethetmesiyle başlamıştır. Çevre bölgelerden gelenler ile birlikte kıraat, tefsir, fıkıh, lügat alanlarındaki çalışmalar hızla gelişmiştir. Mısır'da gramer çalışmalarının, başlangıçta kıraat ilmine bağlı olduğu görülmektedir. Kıraat ekolü bütün özellikleri ve ileri gelen temsilcileriyle istikrar bulduktan sonra, bazı kıraat âlimleri vasıtasıyla dil ve nahiv çalışmaları başlamıştır. Mısır'da gramer faaliyetlerinin genişlemesini sağlayan, kıraat âlimlerinin arasında Abdurrahman b. Hürmüz, Verş, Osman b. Sa'îd gibi önemli kâirleri görmekteyiz.

Mısır'da bağımsız anlamda ilk gramer faaliyetleri Vellâd b. Muhammed et-Temimî el-Masâdirî tarafından başlatılmış ve öğrencileri tarafından da devam ettirilmiştir. Mısırlı dilciler Basra ve Kûfe ekollerinden etkilenerek görüşler ortaya koymuş, genel olarak bu iki ekolün görüşlerinden tercihlerde bulunmuştur. Birinci yazımızda Mısır Dil Ekolünün genel özellikleri ve ilk dönemlerde bu ekole katkı sunan ed-Dîneverî, İbn Müzerra', Ebû Ca'fer en-Nehhâs, İbn Mu'tî gibi dilciler üzerinde durmaya çalıştık. Bu dilcilerin birtakım nahiv görüşlerini ele aldık.

Arap gramerine önemli katkılar sunan Mısır Dil Ekolüne mensup dilciler artık bu alanda söz sahibi olmaya başlamışlardır. İbnu'l-Hâcib, İbn Hişâm, İbn 'Akîl, es-Suyûtî gibi Mısırlı dilciler Arap gramerinde şöhret bulmuş, ortaya koydukları eserler günümüze kadar okunmuştur.

9. İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)

Asıl adı Ebû 'Amr b. Osman b. 'Umer b. Ebî Bekr b. Yunus ed-Devvânî'dir. Mısır'ın Esnâ köyünde dünyaya gelmiştir. Mısırlı kürt bir aileye mensuptur. Babası Mısır emiri İzzeddin Musek es-Salâhi'nin hâcipliğini¹ yaptığından dolayı, İbnu'l-Hâ-

1 Hâcib: Başlangıçta saray teşkilâtındaki mâbeyinci mânasında kullanılan, ancak daha sonra çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanan bir terim.

cib olarak anılmıştır. Bu isimle de meşhur olmuştur. Çok küçük yaşlarda Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiştir. Nahiv ve fıkıh alanlarında daha çok meşgul olan İbnu'l-Hâcib, Mâlikî mezhebinin fakihleri arasında öne çıkmıştır.²

İbnu'l-Hâcib, küçük yaşta babasıyla birlikte Kâhire'ye gelmiş, burada birçok âlimden dersler almıştır. Şâtibî'den ve İbnu'l-Bennâ'dan dil ve kıraat dersleri almıştır.³ Bunlar dışında Yusuf el-Gaznevî, Ebu'l-Cûd, Busirî, İbn Yâsin gibi devrin önemli isimlerinden dersler okumuştur.⁴

Şâtibî'den *et-Teyşir ve eş-Şatibiyye* adlı eseri, Yusuf el-Gaznevî'den *el-Mübhic fi'l-Kıraâtî's-Semân*, *Kıraâtü'l-A'meş* ve *İbn Muhaysin ve İhtilâfu Halef ve'l-Yezîdî* adlı eseri, Ebu'l-Cûd'dan, *Kıraât-ı Seb'a'yı*, 'Ali b. el-Busirî ve İbn 'Asâkir'den hadis ilimlerini, Ebû Mansur el-Ebyârî, İbn Cübeyr'den fıkıh ilimlerini tahsil etmiştir.⁵

İlim tahsilini tamamlayan İbnu'l-Hâcib, Dimeşk'e giderek Dimeşk Camii'nde Mâlikî zaviyesinde dersler vermeye başlamış ve insanlar da bu derslere rağbet etmişlerdir.⁶ Daha sonra Kâhire'ye dönen İbnu'l-Hâcib, burada Fâzılıyye Medresesi'nde nahiv ve kıraat ilmi başta olmak üzere değişik ilimlerde dersler vermiştir.⁷

İbn Hallikân, İbnu'l-Hâcib ile alakalı şunları söylemiştir. "İcâzet almak için yanıma defalarca geldi. Ona Arapçadaki problemleri konulardan, sorular sordum. Her defasında sukûnetle, sorularıma doyurucu cevaplar aldım. Yine kendisine, Mütenebbî'nin şiiirlerinden nahivle ilgili sorular sordum ve hepsine çok güzel bir şekilde cevap verdi."⁸

İbnu'l-Hâcib, Dimeşk ve Kâhire'de ders verdiği dönemlerde aralarında; Ebu'l-'Abbâs İbnu'l-Müneyyir, Zeynuddîn İbnu'r-Raad, el-Meliku'n-Nasr Dâvûd b. 'İsa, Şehâbeddin el-Karafî, 'Abdu'l-Kâvî el-Münzirî, 'Abdusselâm ez-Zevavî, 'Abdu'l-Mü'min ed-Dimyâtî, Ebû Şâme el-Makdisî, İbn Melik et-Tâî'nin de olduğu birçok talebe yetiştirmiştir.⁹

2 İbn Hallikân, *Vefayâtü'l A'yan*, III, 248; İbn 'İmâd, *Şezarâtü'z-Zeheb*, VII, 405; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II, 134; Şemsu'd-dîn Ebû'l-Hayr İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ'*, (Mektebetü İbn Teymiyye: 1932), I, 508; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kahire, 217.

3 İbn 'İmâd, *Şezarâtü'z-Zeheb*, VII, 405; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II, 134; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 217.

4 İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ'*, I, 508.

5 Hulusi Kılıç, "İbnu'l-Hâcib," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), XXI, 55-58.

6 İbn Hallikân, *Vefayâtü'l A'yan*, III, 248.

7 es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II, 134; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 217.

8 İbn Hallikân, *Vefayâtü'l A'yan*, III, 248.

9 es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II, 134; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ'*, I, 508; Kılıç, "İbnu'l-Hâcib", XXI, 55-58.

İbnu'l-Hâcib, ömrünün sonlarına doğru, Kahire'den İskenderiye'ye geçmiş, 646 yılının Şevvâl ayında burada vefat etmiştir. Babu'l-Bahr dışındaki İbn Ebî Şâ-me'nin türbesinin yakınına defnedilmiştir.¹⁰

İbnu'l-Hâcib, başta nahiv, sarf ve fıkıh olmak üzere birçok alanda eser telif etmiştir. Bu eserlerinden bir kısmı şunlardır; *el-Kâfiye*, *el-Emâli*, *el-İdâh fi-Şerhi'l-Mufassal*, *el-Vâfiye*, *Şerhu'l-Kâfiye*, *Risale fi'l-Aşr*, *Şerhu Kitabi Sibeveyh*, *eş-Şâfiye*, *Şerhu-ş-Şâfiye*, *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezûliyye*, *Cemâlu'l-Arab fi-İlmi'l-Edeb*.¹¹

İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye* adlı eseriyle şöhrete kavuşmuştur. Kısa ve öz olmasına rağmen, nahvin bütün konularını içermektedir. Eserinin bazı yerlerinde ifade etmek istediği nahiv kaidelerinin yerine sadece müşahhas örnekler vermiştir. Bundan dolayı bu eseri anlayabilmek için nahvi iyi bilmek veya bu eserin şerhlerinden iyi istifade etmek gerekmektedir. Bu eser medreselerde başlangıç kitabı olarak değil, ileri aşama kitabı olarak okutulmuştur. Doğu İslam dünyası medreselerinin nahiv öğretiminde en temel kitaplarından biri olmuştur. Esere başta İbnu'l-Hâcib'in kendisi olmak üzere birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden en meşhuru er-Radî ve Molla Abdurrahman-ı Câmîi'nin yapmış oldukları şerhlerdir. Molla Abdurrahman-ı Câmîi'nin yapmış olduğu şerh, Osmanlı Medreselerinde uzun yıllar okutulmuştur.¹²

Esere, zikir geçen şerhler haricinde yüze yakın şerh ve haşiye yazılmıştır. Ahmed b. Muhammed el-Hâlidî, Hasan b. Ahmed el-Celâl, Şemseddin b. el-Habbaz el-Mevsilî'nin yapmış oldukları şerhler bunlardan sadece birkaçıdır.¹³

İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye* adlı eserini ise sadece sarf ilmine tahsis etmiş böylece sarf ve nahiv ilminin arasına bir sınır koymuştur.¹⁴ Muhtasar bir kitap olmasına rağmen, sarfın bütün konularını ihtiva etmiştir. Uzun yıllar Osmanlı medreselerinde temel kitaplardan biri olarak okutulmuştur. *eş-Şâfiye*'ye müellifin kendisi başta olmak üzere, Arapça, Farsça ve Türkçe elliye yakın şerh yazılmıştır. Bunlardan er-Radî ve Çarperdî şerhi en meşhurlarıdır.¹⁵ *eş-Şâfiye*'ye yazılan diğer şerhler Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde ayrıntılı olarak verilmiştir.¹⁶

10 İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-A'yan*, III, 248; İbn 'İmâd, *Şezarâtü'z-Zeheb*, VII, 405.

11 ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 211; Kılıç, "İbnü'l-Hâcib," XXI, 55-58.

12 Kenan Demirayak, M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, (Erzurum: 2000), 182; Ahmet Yüksel, "İbnu'l-Hâcib ve Risale fi'l-Aşr'ı," *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, Sayı: 10, (2003): 145-154.

13 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, (Bağdat: 1941), II, 1370.

14 Demirayak, Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 182.

15 Yüksel, "İbnu'l-Hâcib ve Risale fi'l-Aşr'ı," 145-154.

16 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1021.

Nahiv ve sarf konularını ihtiva etmesinden dolayı konumuz açısından önem arz eden *el-Emâli* adlı eserinde İbnu'l-Hâcib, ez-Zemahşerî'nin *el-Mufassal*'ında nahve ve sarfa dair olan kısımların açıklamasını yapmış, ez-Zemahşerî'yi zaman zaman eleştirmiş, Mütenebbî'nin şiirlerini gramer ve mana yönünden değerlendirmiş "لو" ve "عشر" kelimelerinin kullanımını anlatmıştır.¹⁷

Mısır dil ekolünün önemli isimlerinden birisi olan İbnu'l-Hâcib, eserlerinde kimi zaman Basralıların, kimi zaman da Kûfelilerin görüşlerine katılması Bağdat ekolü sisteminin bir devamı olarak görülebilir. Ancak bunun yanı sıra İbnu'l-Hâcib, çoğu zaman kendi görüşlerini dile getirmiştir. Mefûlun mansup oluşunda, amilin fiil olduğu konusunda Basralıların görüşlerini dile getirerek bu konuda, âmil hem fiil hem de fâildir diyen el-Ferrâ'nın görüşünü zayıf bulmuştur.¹⁸

Kûfeliler, ism-i fâilin, fiil-i mâzi anlamında olsa dahi amel edeceğini söylemiştir. Örnek olarak ise; *وَكَلْبُهُمْ بِأَسْطُ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ* "Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi."¹⁹ ayetinde *بأسط* ism-i fâilin mâzi anlamında olduğu halde amel etmesini göstermişlerdir. Ancak buna karşılık İbnu'l-Hâcib ve Basralılar, ism-i fâilin amel etmesi için, hal ve istikbal manasında olmasını şart koşmuşlardır. Eğer ism-i fâil, fiili mâzi manasında gelirse anlam ve lafız itibarıyla fiili muzariye uygun olamacayağını, bu sebeple böyle bir durumda da ism-i fâilin amel edemeyeceğini söylemişlerdir. İbnu'l-Hâcib'i diğer nahivcilerden ayıran diğer bir özelliği de durum bildiren her şeyin hâl olabileceğini savunmasıdır. Hâl-buki nahivcilerin çoğuna göre, hâlin müştaklardan olması gerekir. Eğer hâl, bu şarta uygun değilse, tevil edilir. Çünkü nahivcilere göre hâl, manada sıfattır. Sifat ise ancak müştaklardan olur.²⁰

İbnu'l-Hâcib, masdariye *مَا*'sının *أَنْ* gibi amel ettiğini söylemiş, örnek olarak ise *كَمَا تَكُونُوا يَوْمَئِذٍ عَلَيْكُمْ* "Nasıl olursanız, öyle yönetilirsiniz." hadîs-i şerifini getirmiştir. Hadiste masdariye *مَا*'sı *تَكُونُونَ* fiilinin başına gelerek, fiili nasp etmiş. Nasb alameti olarak ise nun hazfolunmuştur.²¹

İbnu'l-Hâcib, *أَنْبَأَ* fiilinin almış olduğu ikinci ve üçüncü mefûllerin, mefûlu mutlak olduğunu iddia etmiştir. Örneğin; *أَنْبَأْتُ زَيْدًا عَمْرًا فَاضِلًا* "Zeyd'e, Amr'ın erdemli ol-

17 İbrahim Yılmaz, "İbnu'l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi," *AÜİFD*, 13 (1997): 469-492

18 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 138.

19 el-Kehf, 18/18.

20 Mehmet Türkmen, "İbni Hâcib," *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1989): 333-346.

21 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 345.

duğunu haber verdim.” cümlesindeki ikinci ve üçüncü mefûl olan *عمرًا* ve *فاضلاً* kelimeleri cümledeki haberin bizzat kendisi olduğundan dolayı mefûlu mutlaklıdır. İbn Hişâm bu görüşü daha önce kimsenin söylemediğini ifade etmiştir. ez-Zemaşerî ve İbnu'l-Hâcib, *حَلَقَ اللهُ السَّمَاوَاتِ* “Allah gökleri yarattı.”²² ayetindeki *السَّمَاوَاتِ* kelimesinin, bir kısım nahivcilerin dediği gibi mefûlun bih değil, mefûlu mutlak olduğunu söylemişlerdir.²³

Ayrıca İbnu'l-Hâcib, müntehal cumû' sigası olmasından dolayı gayrı munsarif kabul edilen *سراويل* kelimesinin müfred ve munsarif olduğunu ileri sürmüştür.²⁴

İbnu'l-Hâcib, nahivdeki farklı görüşlerinin yanı sıra, gramer kurallarını kendisine has bir üslupla anlatmıştır. Konuları anlatırken pratik ifadeler kullanmış az sözle çok şey ifade etmiştir. Örneğin; mebniyi, *ما ناسبَ مَبْنِي الأَصْلِ*, “Aslı mebnilere benzeyen şeylerdir.” şeklinde tarif etmiş, dolayısıyla aslı mebnileri bilen bir kişinin diğer mebnileri bunlar üzerinden bulabileceğini ifade etmiştir. Genelde cer ve tenvini kabul etmeyen isim olarak tanımlanan gayrı munsarifi; *ما فِيهِ عِلَّتَانِ مِنْ تِسْعٍ، أَوْ وَاحِدَةٍ*; “Kendisinde dokuz illetten (adl, vasf, tenis, marife, ucme, cem'i, terki, elif-nun, fiil vezni) ikisi veya ikisinin yerine geçen tek bir illet bulunan şeydir” şeklinde tarif etmiştir. İbnu'l-Hâcib, böyle pratik bir tarif ile gayrı munsarifi kişinin kendisinin bulmasını hedeflemiştir. Bu tür kısa ve öz bilgileri aktarması, İbnu'l-Hâcib'in günümüze kadar okunmasına vesile olmuştur.²⁵

10. İbn Hişâm (ö. 761/1360)

Asıl adı 'Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillah b. Hişâm el-Ensârî'dir. 708 yılının Zilkâde ayında Mısır'da dünyaya gelmiştir.²⁶

Muhammed İbnu's-Serrâc, 'Abdullatîf b. Murahhal ve Ebu Hayyân el-Endelûsî gibi hocalardan dersler almıştır. Tacu'l-Fâkihânî'ye *Şerhu'l-İşâre* kitabını okumuş ve Tâcu't-Tebrizî'nin derslerine devam etmiştir. Şafii fikhında kendisini geliştirmiş an-

22 el-Ankebût, 29/44.

23 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 344-345.

24 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 345.

25 İsmail Kahraman, “İbnu'l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri” (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011), 27.

26 ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 147; el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 93; 'Umer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, II, (Dimeşk: 1957), 305.

cak daha sonra Hanbelî mezhebine geçmiştir.²⁷ Gramer alanında meşhur olmakla birlikte, fıkıh, hadis, edebiyat alanlarında da dersler alıp, eserler telif etmiştir.²⁸

İbn Hişâm, Arapça bilgisi bakımından akranlarını hatta hocalarını dahi geçmiş, insanlara faydalı olma noktasında hep önlerde olmuştur. Arap dili ile ilgili meseleleri, derin tahkik ve anlayış gerektiren sorunları kolay bir şekilde çözebilme yeteneğine sahipti. Ayrıca alçakgönüllü, şefkatli, iyiliksever, yumuşak huylu bir kişiliği de vardı.²⁹

İbn Haldun, İbn Hişâm hakkında şunları söylemiştir:

Biz Mağrib'de iken, nahivde Sibeveyh, İbn Cinnî ve o ayarda olan hiç kimseye nasip olmayan melekeye sahip Mısır ulemasından İbn Hişâm denen birisinin divanı bize ulaştı. Müellif bu eserde iraba ait hükümleri mücmel ve mufassal bir surette tam olarak toplamış, harflerden müfredattan bahsetmiş, bu sanatta yer alan babların ekserinde bulunan hususları hazfetmiş, buna el-Muğni fi'l-İrab adını vermiştir. Kur'ân'ın irabındaki nüktelerin tümüne işaret etmiş, bunların tümünü de muntazam kaideler, fasıllar ve bablar halinde tesbit etmiştir. Biz bu eserde muazzam bir ilme sahip olduk ki, bu hal onun nahiv sanatındaki kadrinin yüceliğine ve bu sahadaki bilgi sermayesinin çokluğuna şahitlik etmektedir. Benimsediği usul itibarıyla bu zat İbn Cinnî'nin izinden giden ve talim itibarıyla onun istilâhlarına tabi olan Musullu nahivcilerin tarzını takip etmiş görünmektedir. Bu usulle kuvvetli bir meleke ve vukuf sahibi olduğuna delil teşkil eden acayip şeyler ortaya koymuş bulunmaktadır.³⁰

İbn Hişâm, 761 yılının Zilkâde ayında vefat etmiş, Mısır'da Sûfiye mezarlığına defnedilmiştir.³¹ İbn Hişâm başta gramer olmak üzere birçok alanda eserler telif etmiştir. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'ârib*, *'Umdetu't-Talib fi-Tahkîki Tasrifî İbni'l-Hâcib*, *Raf'ul-Hasâsa 'an-Kurrâi'l-Hulâsa*, *el-Câmi'u's-Sağîr*, *el-Câmi'u'l-Kebîr*, *Şuzûru'z-Zeheb*, *el-İrab'an-Kava'idi'l-İrab*, *Katru'n-Neda*, *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ-Elfiyeti İbn-i Mâlik*, *et-Tezkire*, *et-Tahsîl ve't-Tafsîli-Kitâbi't-Tezyîl*, *Şerhu Bânet Su'âd*, *Nuzhetu't-Tarf fi-İlmi's-Sarf*, *Şerhu'l-Lemha*,

27 el-'Askalâni, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 93.

28 Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, II, 305.

29 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 329; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 68; el-'Askalâni, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 93.

30 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 976, 1005.

31 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 329; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 68-69; el-'Askalâni, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 93-94; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, II, 305-306.

*Şerhu Şevâhidi's-Suğrâ, Şerhu Şevâhidi'l-Kübrâ, Şerhu't-Teshîl, Mûkidu'l-Ezhân, el-Mesâilu's-Seferiyye.*³²

Mısır dil ekolünün öncü isimlerinden birisi olan İbn Hişâm, eserlerinde gramer kurallarını açıklarken Küfe, Basra, Bağdat, Endülüs dil ekollerine mensup dilcilerin de görüşlerine yer vermiş, zaman zaman onların görüşlerine katılmış, muhalefet ettiği noktalarda kendi görüşlerini delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin; *ثُمَّ لَنْزَعَنَّ مِنْ كُلِّ شَيْعَةٍ آيَةً أَسَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا*; "Sonra her milletten, rahman olan Allah'a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip ayıracağız."³³ ayeti kerimesinde ki *أَي* lafzını Sibeveyh gibi ismi mevsul olduğunu kabul etmiştir.³⁴ Ancak *كَيْف*'nin her zaman zarf olup mansup geldiği noktasında Sibeveyh'e muhalefet ederek, *كَيْف*'nin zarf olmayan bir isim olup mübteda ile birlikte merfu, onun dışındakiyle de mansup olarak geldiğini savunan el-Ahfeş ve es-Sırafi'ye tabi olmuştur.³⁵

Genel olarak İbn Hişâm'ın eserlerine baktığımız zaman ise, Basra ekolünün görüşlerine daha yakın durduğunu görmekteyiz. Mübtedanın ibtidadan dolayı merfu olması, haberin de mübtedadın dolayı merfu olmasında; *كَانَ* ve kardeşlerinin ismini ref, haberini nasb etmesi konusunda; mefûlun bihin fiilden dolayı mansub olmasında; muzafun ileyhin izâfetten dolayı değil de, muzaftan dolayı mecrur olması gibi konularda Basralı Sibeveyh ile aynı görüşü paylaşmıştır. Yine *بِنْتِ* ve *أَخْتِ* kelimelerindeki *ت* harfinin *ت* için gelmediğini söyleyen Yunus b. Habib'in görüşünü desteklemiştir. İsmi işaretlerin, ismi mevsul yerine de geçebileceğini söyleyen ve *هَذَا تَحْوِيلِينَ طَلِيْقٌ* örneğindeki *هَذَا*'nın *الذِي* manasında ismi mevsul olduğunu söyleyen, Kûfelilerin görüşünü reddetmiştir. İbn Hişâm, *لَوْلَا*, *مُحَمَّدٌ هَلَكَ الْعَرَبُ* "Muhammed (a.s.) olmasaydı, Araplar helâk olurdu." cümlesinde, *لَوْلَا*'dan sonra gelen kelimenin mübteda olmasından dolayı merfu olduğunu söyleyen Sibeveyh ile aynı görüşü paylaşmış, *لَوْلَا*'nın kendisinden veya *لَوْلَا*'dan sonra mahzûf bir fiilin fâili olmasından dolayı merfu olduğunu söyleyen görüşü kabul etmemiştir.³⁶

İbn Hişâm, Basralılar gibi, ismi fâilin şimdiki zaman veya gelecek zaman manasında olduğu vakit amel edebileceğini söylemiştir. Bu anlamda ismi fâilin mazi

32 ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 147-148; el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 93-94; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 68-69.

33 Meryem, 19/69.

34 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib 'an-Kutubi'l-E'ârib*, 107-108.

35 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib 'an-Kutubi'l-E'ârib*, 272.

36 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 348.

fiil anlamında dahi olsa amel edebilir diyen el-Kisâ'î'yi eleştirmiş ve onun örnek olarak verdiği ذَرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ وَكَلْبُهُمْ بِأَسْطٍ "Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi."³⁷ ayetindeki ismi fâilin şimdiki zamanın hikâyesi anlamında olduğunu söylemiştir.³⁸

İbn Hişâm, fiilleri mazi ve muzari olarak ikiye ayıran Kûfelilerin bu görüşüne katılmış, emir fiilin ise muzari fiilin bir kolu olduğunu söylemiştir. Basralı Sîbeveyh, كيف kelimesinin daima zarf olduğunu söylemiş, buna karşılık Kûfeliler bu kelimenin bazen zarf bazen de zarf olmayan isim olarak geleceğini söylemiş, İbn Hişâm da bu görüşe katılmıştır. Örneğin; "كَيْفَ أَنْتَ؟ أَصَحِيحٌ أَمْ سَقِيمٌ؟" "Nasılsın? İyi misin, hasta mısın?" ifadesinde كيف merfu bir ismin yerini almıştır. Basralılar, nekre bir ismin, tekid edilmesini mutlak olarak caiz görmemişlerdir. el-Ahfeş ve Kûfeliler ise bir mana ifade ettiği zaman nekrenin tekidini caiz görmüşlerdir. Örneğin; "إِعْتَكَفْتُ أُسْبُوعًا كَلَّةً" "Bir hafta tamamen, itikaf yaptım."³⁹

Ebû 'Ali el-Fârisî, حيث kelimesinin mefûlun bih olabileceğini söylemiş, İbn Hişâm'da bu görüşe katılmıştır. Örneğin; "اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ" "Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir."⁴⁰ Aynı şekilde Ebû 'Ali el-Fârisî ve İbn Hişâm مَا harfinin zaman bildirmek için de gelebileceğini söylemiş, "فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ" "Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever."⁴¹ ayetini örnek olarak göstermişlerdir. Ayetinin takdirinin, "إِسْتَقِيمُوا لَهُمْ مُدَّةَ إِسْتِقَامَتِهِمْ لَكُمْ" şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir.⁴²

es-Sîrâfi'ye göre istisna fiilleriyle (عدا-حاشا-خلا-ليس) kurulan cümleler haldir. İbn 'Uşfûr'da bu görüşe katılmıştır. Ancak İbn Hişâm, bu cümlelerin hal değil sıfat olduklarını iddia etmiştir. "جَاءَنِي رَجَالٌ كَيْسُوا زَيْدًا" "Zeyd dışındaki diğer adamlar bana geldi." cümlesinde olduğu gibi. İbn Hişâm, bu cümlelerin hal olması durumunda "جاءوني كَيْسُوا زَيْدًا" "Zeyd olmayan kimseler bana geldiler." şeklinde söyleneceğini iddia etmiştir.⁴³

37 el-Kehf, 18/18.

38 Dayf, el-Medârisu'n-Nahviyye, 349.

39 Dayf, el-Medârisu'n-Nahviyye, 350.

40 el-En'am, 6/124.

41 et-Tevbe, 9/7.

42 Dayf, el-Medârisu'n-Nahviyye, 351.

43 İbn Hişâm, Muğni'l-Lebib 'an-Kutubi'l-E'ârib, 505; Kızıklı, "Arap Grameri Ekolleri," 125.

İbn Hişâm, أمس kelimesini fetha üzere mebni olarak gören ez-Zeccâcî'nin görüşünü zan ve hata olarak değerlendirmiş ve bu kelimenin murab ve gayrı munsarif olduğunu söylemiştir.⁴⁴

نعم وئس kelimelerinden el-Ferrâ ve bir kısım Kûfeliler وئس harfi cer kabul ettiklerinden isim olduklarını; Ebû 'Ali el-Fârisî'nin ليس nin olumsuzluk ما'sı gibi harf olduğunu; İbnu's-Serrâc ve bir kısım Kûfeliler عسى'nın لعل gibi ümit ve beklenti ifade eden harf olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlara karşılık, İbn Hişâm bu dört kelimenin de müenneslik ta'sı kabul ettiklerinden dolayı fiili mazi olmasının daha doğru olacağını söylemiştir.⁴⁵

Sibeveyh اذما'nın şart için gelen ان gibi harf olduğunu iddia etmiş, buna karşılık İbnu's-Serrâc, el-Müberred ve el-Fârisî اذ'in kendisine ما katılmadan önce isim, ما katıldıktan sonra ise متى gibi zaman zarfı olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm da اذma'nın harf olduğu görüşünü reddetmiştir. Meşhur nahivcilerden es-Suheylî ve İbn Yes'un, مها'nın harf olduğunu ileri sürmüşlerse de, İbn Hişâm ve nahivcilerin çoğu bu duruma karşı çıkmıştır. Delil olarak ise مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّا بِهَا فَمَا وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّا بِهَا فَمَا وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّا بِهَا فَمَا "Ve dediler ki: "Bizi sihirmek için ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."⁴⁶ ayetini getirmişlerdir. İbn Hişâm, ayeti kerime de مها'ya dönen bir "ha" zamiri vardır ve zamirler ancak isimlere râci' olur, demiştir.⁴⁷

İbn Hişâm, Kur'ân ayetlerini irab ederken tevil ve takdire başvurmadan olduğu gibi ele almaya gayret etmiştir. Ancak gerekli gördüğü yerlerde kastedilen manayı göz önünde bulundurarak tevil ve takdir yolunu da tercih etmiştir. Örneğin; ismi tafdilin hükümlerini açıklarken, ismi tafdilin nekreye muzaf olduğu zaman müfred müzekker olması, kendisinden sonra nekreye gelen muzafun ileyhinde tekillik, ikillik ve çoğulluk bakımından ismi tafdilin sahibine uyması gerektiğini açıkladıktan sonra şöyle demiştir: "Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın."⁴⁸ ayetindeki ismi tafdilin sahibi تَكُونُوا daki و olduğu halde أول ismi tafdilinden sonra muzafun ileyih olan كافر kelimesinin müfred olmasının takdiri أول كافر şeklinde, Durum böyle olmasaydı ayet أول كافرين şeklinde olmalıydı veya ayetin takdiri أول كافر şeklinde.⁴⁹

44 İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, tah. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamid, (Kâhire: 1964), 15-19.

45 İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, 26-29.

46 el-A'raf, 7/132.

47 İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, 37.

48 el-Bakara, 2/41.

49 İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, tah. 'Abdu'l-Ğânî ed-Dakar, (Dimeşk: 1984), 535.

İbn Hişâm, özellikle dil konuları açısından tartışmalı gibi görünen Kur'an kıraatlerini şüpheye yer bırakmayacak derecede açıklamıştır. Örneğin; nida harflerinin üzerine geldiği kelime olan münada, mefûlun bihtir ve dolayısıyla mefûlun bihin isim olması gerekmektedir. Ancak يا nida harfi, el-Kisâi'nin kıraatindeki أَلَّا يَا سَجْدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Şeytan böyle yapmış ki) göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkararak, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler.⁵⁰ ayetinde emir fiil üzerine; فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ "Keşke dünyaya geri gönderilsen, dediler."⁵¹ ayetinde de harf üzerine dahil olmuştur. İbn Hişâm, bu durumu iki şekilde açıklamıştır. Birincisi; münadalar bu ayetlerde hafzedilmiştir. Ayetlerin takdiri, يا هؤلاء اسجدوا ve يا قوم ليتنا نرد ya şeklidir. İkincisi ise, burada يا edatı nida için değil, tenbih için gelmiştir.⁵²

Bir başka örnek de atıf ile ilgilidir ki, atıflarda matuf ve matufun aleyh irab bakımından birbirine uyması gerekmektedir. Bundan dolayıdır ki atıf konusu nahivde tevâbi' başlığında ele alınır. Ancak; لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا "Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler; Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."⁵³ ayeti kerimesi bu kurala uymamaktadır. Ayetteki الْمُقِيمِينَ ifadesi "تي" ile kullanılmıştır. Aslında kıyasa uygun olarak "و" ile kullanılması gerekmektedir. Çünkü merfu üzerine matuftur. Merfu üzerine matuf olan da merfu olur, cemi müzekker salim ref halinde damme yerine و, nasb ve cer halinde ise fetha ve kesre yerine ي harfini alır. İbn Hişâm bu durumu iki şekilde açıklamıştır. Birincisi; الْمُقِيمِينَ ifadesi medh üzerine mansuptur ki ayetin takdiri "namaz kılanları övüyorum." şeklindedir. İkincisi; söz konusu olan kelime mecrurdur. بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ ibaresindeki ما üzerine atıftır. Dolayısıyla ayetin takdiri, يُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَهُمْ الْأَنْبِيَاءُ "Allah'ın kitaplarına ve namaz kılan peygamberlere iman ederler." şeklindedir.⁵⁴

50 en-Neml, 27/25.

51 el-Enam, 6/27.

52 Enes Erdim, "İbni Hişâm'ın Arap Grameri Açısından Sorunlu Gibi Gözüken Kuran Kıraatlerine Yaptığı Dilsel Yorumlar," *Electronic Turkish Studies*, 9, Sayı: 6, (2014): 309-318.

53 el-A'raf, 7/162.

54 Erdim, "İbni Hişâm'ın Arap Grameri Açısından Sorunlu Gibi Gözüken Kuran Kıraatlerine Yaptığı Dilsel Yorumlar," 309-318.

Kıraatlerle ilgili bir başka örnek ise aded ve madud arasındaki uyumla ilgilidir. Arap gramerinde on bir ve on iki sayılarında aded maduda uyar ve temyiz müfred-mansup olarak gelir. Ancak وَقَطَّعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا “Biz İsrailoğullarını oymaklar halinde oniki kabileye ayırdık.”⁵⁵ ayetinde أسباطا kelimesini temyiz olarak kabul edecek olursak عشر سبطا şeklinde gelmesi gerekirdi. İbn Hişâm, أسباطا kelimesinin temyiz değil اثنتي عشرة'den bedel olarak kabul etmiştir. İbn Hişâm'a göre temyiz mahzuf olup, takdiri عشرة فرقة şeklinde. Şayet أسباطا kelimesi temyiz olmuş olsaydı السبط kelimesinin müzekker olmasına bağlı olarak sayılarında müzekker olması gerekecekti.⁵⁶

İbn Mâlik, فَلَمَّا نَجَاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ “Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar.”⁵⁷ ayeti kerimesinde فَمِنْهُمْ cevabının فَمِنْهُمْ olduğunu söylemiş, buna karşılık İbn Hişâm, ف harfinin فَمِنْهُمْ cevabında gelmesinin sabit olmadığını söyleyerek itiraz etmiştir. İbn Hişâm'a göre bu ayeteki cevap cümlesinin takdiri, فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ غَيْرَ ذَلِكَ şeklindedir.⁵⁸

İbn Hişâm, kendisi gibi Mısır dil ekolünün öncü isimlerinden olan İbnü'l-Hâcib'in bazı görüşlerine de muhalefet etmiş ve eleştirmiştir. İbnü'l-Hâcib makulü'l-kavli mefûlu mutlak olarak kabul etmiştir. Örneğin; قَالَ زَيْدٌ عَمْرُو مُنْطَلِقٌ “Zeyd, “Amr gidiyor” dedi.” cümlesinin makûlü'l-kavli olan عَمْرُو مُنْطَلِقٌ cümlesi nasb mahalinde mefûlu mutlaktır. Ancak İbn Hişâm bu duruma karşı çıkmış, gramercilerin çoğunun görüşünü kabul ederek buradaki makulü'l-kavlin mefûlu mutlak değil, mefûlu bih olduğunu söylemiştir.⁵⁹

11. İbn 'Akil (ö. 769/1367)

Asıl adı Ebû Muhammed Bahâuddîn 'Abdullah b. 'Abdirrahman b. 'Abdillah b. 'Akil el-Hemedânî'dir. 698 yılında Halep yakınlarındaki Bâlis'de dünyaya gelmiştir. Soyü Peygamberin amcazâdesi 'Akil b. Ebî Tâlib'e dayandığı için İbn Akil nisbesiyle anılmıştır.⁶⁰

55 el-A'raf, 7/160.

56 Erdim, “İbni Hişâm'ın Arap Grameri Açısından Sorunlu Gibi Gözüken Kuran Kıraatlerine Yaptığı Dilsel Yorumlar,” 309-318.

57 Lokman, 31/32.

58 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib 'an-Kutubi'l-E'arib*, 174.

59 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib 'an-Kutubi'l-E'arib*, 538-539.

60 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 47-48; es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara fi-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, (Mısır: 1967), I, 537; Mehmet Sami Benli, “İbn Akil,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XIX, 300-301.

İlim tahsili için Kâhire'ye gitmiş ve burada on iki yıl boyunca Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) talebeliğini yapmıştır. Ebû Hayyân, İbn 'Akîl için şöyle demiştir: "Yeryüzünde İbn Akîl'den daha fazla nahiv bilgisine sahip kimse yoktur."⁶¹

İbn Akîl, Ebû Hayyân'ın yanında İbn Mâlik'in *et-Teshîl*'ini ve Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okumuştur. Daha sonra Alâeddin Konevî'den (ö. 729/1329) Arap dili ve edebiyatı, tefsir, kelam, mantık, fıkıh ve usul; Hatib el-Kazvîni'den (ö. 739/1338) belagat; Takiyuddîn İbnu's-Sâiğ'den kıraat dersleri almıştır. Ayrıca Sittulvuzerâ, Bedreddin İbn Cemâ'a, Şerâfeddîn İbnu's-Sâbûnî, Zeyneddîn el-Kettânî, Hasan b. 'Umer el-Kurdî gibi döneminin âlimlerinden dersler almıştır.⁶²

İbn Akîl, Kâhire'de çeşitli medreselerde müderrislik vazifesini yürütmüştür. Kutbiyyetü'l-Kübrâ Medresesi, İmam Şâfiî Zâviyesi, Haşşâbiyye Zaviyesi ve Nâsirî Camii'nde başta tefsir ve fıkıh olmak üzere, İslamî ilimlerin hepsinden dersler vermiştir. İbn Akîl, hocası Ebû Hayyân'dan sonra Kâhire'de İbn Tolon Camii müderrisliğine getirilmiştir.⁶³

Vefatına kadar tedris faaliyetlerine devam etmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Damadî Şeyhulislâm Sırâceddîn 'Umer b. Raslan el-Bulkinî, torunları Kâdî'l-Kudât Celâleddîn 'Abdurrahman b. 'Umer el-Bulkinî ve Muhammed b. 'Umer b. el-Bulkinî, Veliyuddîn el-'İrakî, Cemâleddîn b. Zâhire.⁶⁴

768 yılında hac yolculuğundan döndükten kısa bir süre sonra 769 yılının Rebiu'l-Evvel ayının 23'ünde Kâhire'de vefat etmiştir.⁶⁵

İbn Akîl birçok alanda eser kaleme almıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, *el-Musâ'id 'ala-Teshîli'l-Fevâid*, *el-Câmi'u'n-Nefis 'ala-Mezhebi'l-İmam Muhammed b. İdris*, *el-Evhâmu'l-Vâkı'atu li'n-Nevevî İbni'r-Rifa* ve *Ğayrihima*, *Fetâvâ İbn 'Akîl*, *Muhtasarü Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'*.⁶⁶

İbn Akîl, İbn Mâlik'in el-Elfiyye'sine yapmış olduğu şerhle meşhur olmuştur. İbn 'Akîl şerh esnasında okuyucunun anlayabileceği bir yol takip etmiş, *el-Elfiy-*

61 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 368-369; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* II, 47-48; el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 42-45.

62 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 368-369; el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 42-45.

63 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 368-369; et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 283.

64 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 368-369; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 47-48.

65 İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 428; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* II, 47-48; es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara fi-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, I, 537.

66 İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 428; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 47-48; el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 42-45.

ye'deki ilmi muhtevayı bozmayacak şekilde meseleleri basitleştirmişti.⁶⁷ İbn Mâlik eserinde pek çok konuda Basralılara ve Sîbeveyh'e karşı çıkarken, İbn 'Akîl yapmış olduğu şerhte tam aksine pek çok konuda Basralılara ve Sîbeveyh'e katılmıştır. Örneğin; İbn Mâlik'e göre esmâi hamsenin irabı harf ile olurken, Sîbeveyh'e göre bunların irabı vav, ya ve elif üzerine hareke ile takdir edilir. İbn 'Akîl de Sîbeveyh'in bu görüşünü doğru bulmuştur.⁶⁸ İbn Mâlik كنته'daki gibi durumlarda, zamirlerin bitişmesini uygun bulurken, Sîbeveyh كنت اياه şeklinde zamirin ayrı gelmesi gerektiğini söylemiştir. İbn Akîl de, Sîbeveyh'in görüşünü desteklemiş ve Araplarda bu kullanımın daha yaygın olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca mübtedanın merfu oluşunun ibtidadan dolayı olduğunu söyleyen Sîbeveyh'in görüşüne katılmış, bu konuda farklı fikir beyan edenlerin görüşlerini reddetmiştir.⁶⁹

12. es-Suyûtî (ö. 911/1505)

Asıl adı Celâluddîn Ebu'l-Fazl 'Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î'dir. 849 yılında Kâhire'de doğmuştur. Dedeleri Mısır'da Asyut'ta yaşadıkları için es-Suyûtî nisbesiyle anılmıştır. Annesinin türk asıllı bir cariye olduğu söylenir.⁷⁰ Babasını 5 yaşında iken kaybetmiş, ancak babası vefat etmeden önce es-Suyûtî'yi, el-Kemâl İbnu'l-Humâm'a (ö. 861/1457) emanet etmiş, onun yanında eğitimine devam etmesini sağlamıştır. 8 yaşına girmeden Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyen es-Suyûtî, ayrıca İbn Dakîk el-İd'in 'Umdetu'l-Ahkâm'ını, en-Nevevî'nin *Menhecû'l-Fikh*'ını, Beydâvî'nin *Minhâcu'l-Usûl*'ünü, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini de ezberlemiş ve bu eserleri devrin önemli âlimlerine okumuştur.⁷¹

el-Merzubânî, el-Bulkînî, el-Münâvî, Muhammed el-Hanefî, Celâleddîn el-Mahallî, Muhyiddîn el-Kâfiyeci gibi önemli isimlerden dersler almıştır. On dört yıl boyunca dersine devam edip kendisine "ikinci babam" dediği⁷² el-Kâfiyeci, es-Suyûtî'nin ilim hayatına çok önemli etkileri olmuştur.⁷³

Hac yolculuğu haricinde Mısır'dan ayrılmayan es-Suyûtî, buradaki medreselerde dersler vermiştir. Muhammed b. 'Ali ed-Dâvûdî, 'Abdulkadir b. Muhammed eş-Şâ-

67 Demirayak, Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 186.

68 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 143.

69 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 356.

70 Muhammed b. 'Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lâmi' li-Ehli'l-Karni's-Tâsi'*, (Beirut: t.y.), IV, 65.

71 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, X, 74-75.

72 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 118.

73 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, X, 75.

zeli İbn İyâs, Şemseddin b. Tolon, Zeynuddîn İbnü’ş-Şemmâ, Hasan b. ‘Ali el-Kaymerî, Ebu’l-Hasan el-Menûfî, Sıraceddîn en-Neşşâr, Şemseddîn eş-Şâmî, Alkamî gibi şahsiyetler es-Suyûtî’nin talebeliğini yapmış bazı isimlerdir.⁷⁴

Hayatının son zamanlarını inzivada geçiren es-Suyûtî, 19 Cemâziyü’l-Evvel 911 yılında Ravzatu’l-Mikyâs’da vefat etmiş ve Bâbu’l-Karâfe’nin dışında defnolunmuştur.⁷⁵

Fıkıh, tefsir, hadis, Arap diliyle alakalı çokça eser telif eden es-Suyûtî’nin yaklaşık 600 eserinin olduğu rivayet edilmiştir.⁷⁶ Bu eserlerden bazıları şunlardır: *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, *el-İktirâh fi Usûli’n-Nahv*, *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, *Cem’u’l-Cevâmî*, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, *el-Hâvî li’l-Fetâvî*, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, *el-Ferîde fi’n-Nahv*, *Şerhu Şevâhidi Muğni’l-Lebîb*, *el-Muzhir fi ‘Ulumi’l-Luğa*, *el-Mühezzeb Fimâ Vaka’a fi’l-Kur’ân mine’l-Mu’arreb*, *Buğyetu’l-Vu’ât fi Tabakâti’n-Nahviyyîn ve’n-Nuhât*.⁷⁷

es-Suyûtî’nin çokça eser ortaya koyması kendi döneminde bazı kimseler tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Bu kişilerden birisi olan es-Sehâvî, es-Suyûtî’nin eserlerini Kâhire’deki Mahmudiyye Kütüphanesi’nden alarak düzenleyip kendine mâl ettiğini iddia etmiştir.⁷⁸ Ancak konuya Arap dili açısından bakıldığı zaman es-Sehâvî’nin görüşünün tutarlı olmadığı görülecektir. es-Suyûtî’nin eserleri kendinden önce yazılmış eserlerin kopyası değil, bilakis daha orijinal eserlerdir. Ayrıca es-Suyûtî eser ortaya koyarken kendinden önce yazılan kitaplardan istifade etmesi, nakillerde bulunması olağan bir durumdur. Bir kısım nakillerde kaynak göstermemesi, eseri kendine mâl etme gayreti değil, görüşlerini teyit etme amacına yöneliktir.⁷⁹

Şumunnî, el-Kâfiyeci, Seyfeddin İbn Kutluboğa gibi döneminin önde gelen nahivcilerinden dersler alan ve ilk icazetini Arap dili öğretiminden alan es-Suyûtî, sarf, nahiv, dil bilimiyle ilgili de önemli eserler ortaya koymuştur.⁸⁰ Hiç şüphesiz bu eserlerden bir tanesi de daha önce de zikrettiğimiz *el-Muzhir fi ‘Ulûmi’l-Luğa* adlı eseridir. Oldukça muahhar olmakla birlikte, sahasında hacim ve kapsam itibarıyla önem arz etmektedir. es-Suyûtî bu eserini zamanımıza ulaşmamış birçok

74 Halit Özkan, “Süyûtî,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXVIII, 188-198.

75 İbn ‘İmâd, *Şezarâtu’z-Zeheb*, X, 75; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Müellifin*, II, 82-85.

76 ez-Zirikli, *el-A’lâm*, III, 301-303.

77 ez-Zirikli, *el-A’lâm*, III, 301-303; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Müellifin*, II, 82-85.

78 es-Sehâvî, *ed-Dav’ul-Lâmi’ li-Ehli’l-Karni’s-Tâsi*, IV, 66.

79 Kızıklı, “Arap Grameri Ekolleri,” 127.

80 Sedat Şensoy, “Süyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı),” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXVIII, 201-202.

değerli filolojik eserlerden faydalanarak ortaya koymuştur.⁸¹ Kâtip Çelebi de bu eserin, tertip ve çeşitlilik bakımından daha önce bir benzerinin ortaya konmadığını ifade etmiştir.⁸²

es-Suyûtî'nin dile dair eserlerinin bir kısmı da Kur'ân Arapçasına dairdir. Bu eserlerinde ta'rib (Arapçalaşma) konusunu işleyen es-Suyûtî Kur'ân'da Arapçalaşmış kelimelerin olduğunu da savunmaktadır. Ona göre Kur'ân'daki Arapçalaşmış kelimeler artık bu dilin bir unsuru haline gelmiştir. *el-Muhezzeb Fimâ Vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-Mu'arreb* ve *el-Mütevekkilî* adlı eserlerinde Kur'ân'da yaklaşık 117 tane Arapçalaşmış kelime olduğunu söylemiştir.⁸³

Nahiv usulüne önemli bir katkı sunan *el-İktirâh* adlı eserinde ise, nahiv ilmini yeniden düzenlemiş ve sistematik hale getirmiştir. Bu eserinde ortaya koyduğu düzenleme, temellendirme ve bölümlenmeleri ilk defa kendisinin ortaya koyduğunu iddia etmiştir.⁸⁴ Bu eserini ele alırken İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'i, Kemâleddin el-Enbârî'nin *Lüma'u'l-Edille*, *el-İğrâ fi Cedeli'l-İ'rab* ve *el-İnsâf fi Mesâilil-Hilâf* adlı eserlerinden istifade etmiştir.⁸⁵

es-Suyûtî'nin nahiv usûlü, nahiv ilminin doğuş sebebi, muhtevası, problemleri gibi nahiv ilmine dair eserler kaleme alması ve bu eserlerin sadece konu bakımından değil, içerik anlamında da zengin olması, O'nu Mısır'da İbn Hişâm'dan sonra bu alanda yetişen en önemli nahiv âlimi olarak kabul edilmesine vesile olmuştur.⁸⁶

es-Suyûtî'nin kendine has metodu, genel prensiplerde Basra ekolüne meyleden nahivcilerin görüşleriyle örtüşmüş, semâ, kıyas ve ihticac gibi konularda aynı tutumu sergilemiştir. Fer'î meselelerde ise kendince delilini kuvvetli bulduğu görüşü benimsemiş, bazen Basra ekolünün, bazen de Kûfe ekolünün görüşlerini kabul etmiştir. Zaman zaman da kendi düşüncelerini ortaya koymuştur. es-Suyûtî'nin bu metodunu nahiv alanında yazmış olduğu *Hem'ul-Hevâmi' fi Şerhi-Cem'i'l-Cevâmi'* adlı eserinde görmekteyiz.⁸⁷ Bu eserdeki temel kaynağı Ebû Hayyân'ın *İrtiâfu'd-Darab* adlı eseridir.⁸⁸

81 Süleyman Tülücü, "Celaleddin es-Suyûtî ve Hayatı," *Diyanet İlmî Dergi*, 15, Sayı: 2, (1994): 3-18.

82 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1660.

83 Şensoy, "Suyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)," 201-202.

84 es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 15; Şensoy, "Suyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)," 201-202.

85 es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 15-18.

86 Şensoy, "Suyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)," 201-202.

87 Şensoy, "Suyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)," 201-202.

88 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 146.

es-Suyûtî'nin bazı nahiv görüşleri şunlardır: وجد fiiline müenneslik nunu ile birlikte mütekellim ya'sı geldiği zaman nunnardan birisi düşer ve وجدني şeklinde okunur. Bu durumda, Sibeveyh ve İbn Mâlik hazfedilen nunun müenneslik nunu olduğunu söylerken; el-Müberred, İbn Cinnî, Ebû Hayyân ve es-Suyûtî vikaye nun'unun hazfedildiğini söylemişlerdir. es-Suyûtî ve hocası el-Kâfiyecî بِحَسْبِكَ "Sana bir dirhem yeter." cümlesinde birçok nahivcinin aksine درهم kelimesinin mübteda muahhar بِحَسْبِكَ'nin ise mukaddem haber olduğunu söylemişlerdir. Birçok nahivcinin mebni olarak kabul ettikleri الآن zarfının murab olduğunu ifade etmiştir. Tefsir cümlesinin irabta mahalli yoktur diyenlere karşılık, bu cümlelerin irabının tefsir ettiği cümleyle aynı olduğunu iddia etmiştir. رَبْ kelimesinin taklil için geldiği gibi, bazen de teksir için de geldiğini söylemiştir. İbn Mâlik nida harflerinden hemzenin kullanımının çok az olduğunu söylemiş, buna karşılık es-Suyûtî tam aksine hemze ile nidanın çok olduğunu iddia etmiş, üstelik sadece hemze ile nidaya has bir eser telif etmiştir.⁸⁹

Genel olarak baktığımızda es-Suyûtî'nin gramer konularını ele alırken en çok etkilendiği eserler İbn Mâlik'in *el-Hulâsa* ve *et-Teshîl'i*, Ebû Hayyân'ın *et-Tezyîl* ve *el-İrtişâfı*, İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebib'i* olmuştur. es-Suyûtî'nin gramer anlayışını şu şekilde özetleyebiliriz:⁹⁰

- Dil ve grameri birleştirmiştir. Bu durumu *el-Muzhir* adlı eserinde açıkça görmekteyiz.
- Gramer ekolü taassubundan uzaktır. Belli bir ekolün görüşlerine bağlı kalmamış, bütün görüşleri delilleriyle birlikte ele alıp, tercihte bulunmuştur.
- Görüş ve nakilleri sade bir dille anlatmıştır. Eserlerinde muğlâk ifadeler, felsefi terimler ve yanlış anlamaya neden olacak tabirlere yer vermemiştir.
- Tüm gramer meselelerini bir araya getirmiştir. Örneğin; *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi-Cem'i'l-Cevâmi'* adlı eserinde 100'den fazla eserden istifade etmiştir. *el-İktirâh* adlı eserinde ise İbn Cinnî ve İbnü'l-Enbârî olmak üzere pek çok gramer bilgininden yararlanmışır.
- Eserlerinde belli bir sistematik düzen vardır. Kendi görüşlerini, yapmış olduğu nakilleri, örnekleri okuyucuya belli bir düzen içerisinde sunar. Bu durumda eserlerinin daha anlaşılır olmasını sağlamıştır.

89 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 364-365.

90 Kızıklı, "Arap Grameri Ekolleri," 127-128.

13. Diğerleri

Mısır dil ekolüne yukarıda zikrettiğimiz isimler dışında, katkı sunan başka dilciler de vardır. Ebu'l-Hasan el-E'azz da bunlardan birisidir. Ali b. Hamza el-Kisâî'den ders almıştır. Ayrıca Endülüslü bir gruba da ders vermiştir. Endülüslüler, Ebu'l Hasan'dan aldıkları bilgileri, kendi bölgelerine taşımışlardır. Endülüslerin, Mısır'a gelip nahiv öğrenmeleri h. 227 yıllara tekabül eder.⁹¹ Bu anlamda baktığımızda, Basra ekolünden oldukça fazla etkilenen Mısırlı gramercilerin sadece Basra'ya bağlı kalmadıklarını, el-Kisâî gibi Küfe ekolünün önde gelen gramercilerden ders aldıklarını görmekteyiz. Ayrıca Endülüsteki gramer faaliyetlerinde Mısır'ın etkisi göz ardı edilemez.

Muhammed Ebû Bekr b. 'Ali b. Ahmed el-İdfevî'de (ö. 388/998) Mısırlı dilcilerden biridir. Mısır'ın Saïd şehrendendir. Nahiv ve tefsir ilmiyle meşgul olmuş, Ebû Cafer en-Nehhâs'tan ders almıştır. Ebû Ğanim el-Muzaffer b. Ahmed'den, Verş kıraatini okumuştur. Mısır'da ders halkaları oluşturmuş, uzun süre ders vermiştir. Ayrıca *İstighnâ fi-Tefsiri'l-Kur'ân* adlı yüz ciltlik dev bir eser kaleme almıştır.⁹²

İbn Bâbeşâz'ın (ö. 469/1077) talebelerinden Muhammed b. Berekât es-Sa'îdî de (ö. 520/1126) Mısırlı önemli nahivcilerdendir. İbn Bâbeşâz dışında, İbn Fâris el-Mukri', Ebu'l-Kâsım Sa'd b. 'Ali ez-Zencânî, Muhammed b. Selâm el-Kudâî, Muhammed b. Mesud el-Gaznî gibi dilcilerden dersler almıştır. Nahiv ve edebiyat alanında kendisini yetiştirmiştir.⁹³ *el-Bedi'* adlı eserinde, İbn Hişâm'ın ifadesine göre pek çok nahivciyi eleştirmiştir.⁹⁴

Mısır'da nahivle ilgilenen diğer bir dilci İbnu'l-Katta' (ö. 515/1121) adıyla meşhur, Ali b. Cafer es-Sa'îdî'dir. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra, dil ve edebiyat âlimi olan İbnu'l-Birr Muhammed b. 'Ali b. Hasan et-Temîmî'den dersler almıştır. 'İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin *Tâcu'l-Luga (Sihâhu'l-Luga)* adlı sözlüğünü bütün detaylarıyla rivayet edip okutarak Mısır'da üne kavuşmuştur. Bu eser sayesinde Mısır'ın önemli nahiv ve lugat âlimlerinin arasına girmiştir. İbn Berrî, Ebu'l-Berekât Muhammed b. Hamza, Ebu'l-Hasan Hibetullah b. 'Ali b. Hasan, 'Ali b. 'Abdilcebbar b. Selâme el-Hindî el-Lugavî gibi âlimler İbnu'l-Katta'nın talebe-

91 ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 213.

92 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 186; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, IV, 475; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2570; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 274; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 189.

93 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 78-79; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VI, 102; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2440; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 59-60.

94 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 337.

liğini yapmışlardır. İbnu'l-Kutiyye'nin *el-Ef'âl* adlı fiiller sözlüğüne bir tehzib yazan İbnu'l-Katta', aynı zamanda el-Cevherî'nin *es-Sihâh*'ına da haşiyeler yazmıştır. *Mecmu' min-Şî'ri'l-Mütenebbî ve Gavâmizuhû, ed-Durretu'l-Hâtire fi'l-Muhtâr min-Şu'arâi'l-Cezîre, Ebniyetu'l-Esmâ ve'l-Ef'âl ve'l-Mesâdir, Müntehabât* gibi eserler İbnu'l-Katta'ın kaleme almış olduğu eserlerinden bazılarıdır.⁹⁵

İbnu'l-Katta'ın da talebesi olan 'Abdullah b. Berrî b. 'Abdilcebbâr b. Berrî el-Mısırî (ö. 582/1186) Mısır'da yetişen önemli nahiv ve lügat âlimlerinden biridir. Endülüslü âlim Muhammed b. 'Abdilmelik eş-Şenterî'n'den Sibeveyh'in *el-Kitab*'ını okumuştur. Ayrıca Muhammed b. Berekât es-Sa'îdî ve 'Abdulcebbâr b. Muhammed el-Me'âfirî'den de nahiv, edebiyat ve lügat dersleri almıştır. Hocası Muhammed b. Berekât es-Sa'îdî'den sonra Divân-ı İnşâ'da başkâtip ve mutasaffih olarak görev almıştır. Kâhîre'deki 'Amr b. 'As Camii'nde nahiv, lugat, kıraat ve hadis dersleri vermiştir. Burada birçok talebe yetiştirmiştir. 'İsâ b. 'Abdilazîz el-Cezûlî, Ebû Tâhir 'İsmail b. Zâfir el-Ukaylî, Ebu'l-Hüseyn en-Nahvî ve İbn Berrî yetiştirmiş olduğu talebelerinden bazılarıdır. Selahaddîn Eyyûbî, el-Meliku'l-Kâmil, el-Meliku'l-Azîz İmâduddîn gibi Eyyûbî melik ve emirlerinin birçoğu ve Mısır'ın ileri gelen devlet ricali onun ders halkalarına katılmış ve icâzet alanlar dahi olmuştur. Cevherî'nin *es-Sihâh*'ına bir eleştiri olarak kaleme aldığı *et-Tenbih ve'l-İdâh 'ammâ vaka'a fi-Sihâh* adlı eseri başta olmak üzere, *Cevâbu'l-Mesâili'l-Aşr, Hâşiye 'ala'l-Mu'arreb li-İbni'l-Cevâlikî, Hâşiye 'ala-Durreti'l-Gavvâs* gibi nahiv ve dil alanına dair eserler ortaya koymuştur.⁹⁶ Nahiv alanında Sibeveyh'e özel sevgisi ve Basra ekolüne temayülü olmakla birlikte diğer ekollerin görüşlerine katıldığı da olmuştur. Örneğin; Küfeliler ve el-Ahfeş *الْمُجَائِبَةُ إِذَا*'nin zarf değil, harf olduğu görüşünü ileri sürmüş, Ebû 'Ali el-Fârisî'nin *مَا لَنْ لَمْ فَاسْتَقِيمُوا هُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ* "Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever."⁹⁷ ayetinde olduğu gibi zaman bildirmek için geldiğini ve ayetin takdirinin *كَمْ مُدَّةَ اسْتَقِيمُوا هُمْ* şeklinde olduğunu iddia etmiş, İbn Berrî de bu görüşlere katılmıştır.⁹⁸

95 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 236; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VI, 74; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1669; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 153; Fuat Günel, "İbnü'l-Katta' es-Sıkkîlî," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), XXI, 105-106.

96 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 110-111; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, 1986, VI, 449; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1510-1511; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, III, 108-109; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 34; İsmail Durmuş, "İbn Berrî," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XIX, 372-374.

97 Tevbe, 9/7.

98 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 339.

İbn Berrî'nin öğrencilerinden Süleyman b. Benîn ed-Dakîkî (ö. 614/1217) Mısır'da yetişmiş dilcilerdendir. Nahiv ve arûz alanında kendisini yetiştirmiştir. Mısır'da ders halkaları oluşturmuş ve buralarda dersler vermiştir. 'Abdulkavî b. 'Abdillah el-Munzirî, ed-Dakîkî'nin talebelerindendir. ed-Dakîkî kendinden önceki önemli dilcilerin eserlerine şerhler yazmıştır. Sibeveyh'in *el-Kitab'ına*, *Lubâbu'l-Elbâb fi Şerhi'l-Kitab* adlı, Ebû 'Ali el-Fârisî'nin *el-İdâh'ında* geçen beyitlere *el-Vad-dâh fi Şerhi Ebyâti'l-İdâh* adlı, ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel'ine İğrâbu'l-'Amel fi Şerhi Ebyâti'l-Cumel* adlı şerhler yazmıştır. Ayrıca *Munteha'l-Edeb fi Mübteda Kelâmî'l-'Arab*, *ed-Durretu'l-Edebiyye fi Nusreti'l-'Arabiyye*, *Ferâidu'l-Âdâb* ve *Kavâ'idu'l-'rab* gibi birçok eser ortaya koymuştur.⁹⁹

Mısır'da kendi döneminin önemli nahivci ve kâriyelerinden birisi de İbnü'r-Ram-mâh'tır(ö. 633/1235). Yahyâ b. 'Abdullah en-Nahvî'den Arapça dersleri, Ebu'l-Cuyûş 'Asâkîr b. 'Ali'den de kıraat dersleri almıştır. Kâhire'de uzun yıllar dersler okumuş ve okutmuştur. el-Munzirî ve el-Eberkûhî onun talebeliğini yapmıştır.¹⁰⁰ Nahiv alanında kendisine has görüşleri de mevcuttur. Örneğin; alem isimlerinin de cins isimler gibi marife takısı olan ال alabileceğini söylemiştir. Ayrıca *أم المتصلة* ve *أم المتقطعة* arasında yedi açıdan fark olduğunu iddia etmiştir. *أم المتصلة*'nin istifhamdan sonra gelmesi, kendisinden sonra matufun olması bu farklardan bir kaçıdır.¹⁰¹

Ebu'l-Hasan es-Sehâvî (ö. 643/1245) Mısır'ın Sehâ şehrinde doğmuş önemli kıraat, nahiv ve tefsir âlimidir. Kâsım b. Firrûh eş-Şâtîbî, Ebû Tahir es-Silefî, 'İsmâil el-İskenderânî, Ebu'l-Cuyûş 'Asâkîr b. 'Ali, Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. 'Ali el-Busîrî, Ebu'l-Cûd Gıyâs Fâris b. Mekki'den dersler almıştır. Dimeşk Camii'nde ve kendi adına inşa edilen Türbetü's-Sâlihiyye'de kırk küsur yıl kıraat, nahiv ve tefsir dersleri vererek talebe yetiştirmiştir. Ebû Şâme el-Makdisî, Zeynuddîn el-Fârûkî, 'İsmail b. Mektûm, Şerefeddîn el-Fezârî onun yetiştirmiş olduğu talebelerden bazılarıdır. Farklı alanlarda eserler ortaya koyan es-Sehâvî, dil ve nahivle ilgili olarak; ez-Zemahşerî'nin *el-Mufassal'ın*ın şerhi olan *el-Mufaddal fi Şerhi'l-Mufassal*, Arapçadaki değişik isim kalıpları için örnek olarak zikredilen isimlerin yapısı ve anlamlarının açıkladığı lügat ve sarf ağırlıklı bir eser olan *Sifru's-Sa'âde* ve *Sefiru'l-İfâde* ve ayrıca *Manzûme fi Elgaz Lugaviyye*, *Müniru'd-Deyâci* ve *Durru't-Tenâci* ve *Fevzu'l-Mehâci bi Havzi'l-Ehâci* gibi eserler ortaya koymuştur.¹⁰² es-Sehâvî'nin gramerle alakalı

99 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III, 1386; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 597.

100 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 175.

101 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 340.

102 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, V, 1963; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, III, 340; es-Suyûtî, *Buğ-*

görüşlerinden bazıları şunlardır: Örneğin; *فعيل* veznindeki bir ismin nisbet edildiği zaman kelimedeki *yâ* ve *tâ* harflerinin düşeceğini söylemiştir. *حنيفة* kelimesine nisbet *ya'sı* getirildiği zaman, *حنفي* şeklinde nisbet olunduğunu ifade etmiştir. es-Sehâvi, hâl'i, fâilden sonra gelmesi bakımından mefûlu bihe, fiille birlikte müddetinin bitmesi bakımından zarfa, nekrelük bakımından temyize, bir şeyler ifade etmesi bakımından da habere benzetmiştir.¹⁰³

İbnu'n-Nehhâs adıyla meşhur, Ebû 'Abdillah Muhammed Bahâuddîn b. İbrahîm (ö. 698/1298) Mısır'a gelerek burada, İbn Ya'îş, İbn 'Amrûn, Ebû Musa ed-Darîr'den nahiv kıraat dersleri almış ve kısa sürede Mısır'da nahiv alanında otorite haline gelmiştir. Arapçadaki bilgisinden dolayı "Mısır Diyarının Şeyhi" olarak anılmıştır. Mısır'da uzun yıllar ders okutmuş ve eser telifiyle meşgul olmuştur. Çeşitli eserleri mevcut olmakla birlikte, İbn 'Ufûr'un *el-Mukarrib* adlı eserine yazmış olduğu *Şerhun 'ala'l-Mukarrib* adlı eseri onun önemli eserlerindedir.¹⁰⁴ İbnu'n-Nehhâs gramerle ilgili kendinden önceki dilcilerin bazı görüşlerine katılmakla birlikte, kendisi de birtakım görüşler ortaya koymuştur. *بعض* kelimesini *كل* kelimesine hamlederek tesniye ve cem' yapılamayacağını iddia etmiştir. *عسای* fiilinin *عساک* ve *عساک* gibi durumlarda kendi babından çıkıp *لعل* gibi amel eden fiiller kısmına girdiğini söylemiştir. Mekân zarflarından *حيث* dışındaki hiçbirinin izâfe edilemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁰⁵

İbnu'n-Nehhâs'dan sonraki dönemde Mısır'da göze çarpan diğer bir nahivci de el-Hasan Kâsım el-Murâdî'dir (ö. 749/1348). Arapçada kendi döneminin imamı sayılan el-Murâdî, Ebû Zekerıyya el-Gumârî, Ebû 'Abdillah et-Tancı, Ebû Hayyan el-Endelüsî, Sirâcuddîn ed-Demenhûrî, Mecduddîn et-Tusterî'den nahiv ve kıraat dersleri almıştır. Aynı zamanda Mısır'da talebe yetiştirmiştir. Ebû İshâk İbrahîm b. Ahmed et-Tenûhî, el-Murâdî'nin talebelerindedir. el-Murâdî eserleriyle kendisinden sonraki İbn Hişâm, ed-Demâminî, el-Eşmûnî gibi nahivcileri etkilemiş ve onlara kaynaklık etmiştir. Nahiv alanında çokça eser ortaya koyan el-Murâdî, ez-Zemahşerî'nin *el-Mufassal*'ını, İbn Mu'tî'nin *el-Fusûl*'unu, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'sini*, İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiyye'sini* şerh etmiştir. Arapça edatlar ve kullanışları ile

yetu'l-Vu'ât, II, 192; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşherî'n-Nuhât*, 216; Tayyar Altıkulaç, "Sehâvi, Alemuddin," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), XXXVI, 311-313.

103 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 341.

104 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 13; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VII, 772; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşherî'n-Nuhât*, 276.

105 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 342.

alakalı kaleme aldığı ve daha sonra şerh ettiği *el-Cenâ'd-Dânî* adlı eseri, bu alandaki en önemli eserlerindendir.¹⁰⁶

Muhammed b. 'Abdirrahman b. es-Sâ'îğ de (ö. 776/1374) Mısır'da nahiv çalışmalarında bulunan önemli şahsiyetlerdendir. el-Haccar, ed-Debûsî ve Ebû Hayyân'dan dersler almış, dil ve nahiv alanında kendisini yetiştirmiştir. Kendi döneminde bu alanlarda söz sahibi haline gelmiştir. Tolon Camii'nde uzun yıllar ders okutmuş ve eser telifiyle meşgul olmuştur. *et-Tezkire*, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, *el-Vadu'l-Bâhir fi Raf'i Ef'âli'z-Zâhir*, onun nahivle alakalı yazmış olduğu eserlerinden bazılarıdır.¹⁰⁷

İbnu's-Sâiğ ile aynı dönemde yaşayan diğer bir önemli nahivci de Nâzıru'l Ceyş adıyla meşhur olan, Muhammed Muhibbuddîn b. Yûsuf'tur (ö. 778/1376). Halep'te doğmasına rağmen, Kâhire'ye gelerek ilmi faaliyetlerini burada yürütmüştür. Ebû Hayyân, Celâl el-Kazvîni, Tâc et-Tibrîzî ve birçok âlimden Arapça dersler almıştır. Mansûriyye Medresesi'nde başta tefsir olmak üzere değişik alanlarda dersler vermiştir. İbn Mâlik'in *et-Teshîl'ini*, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid* adıyla şerh etmiştir.¹⁰⁸

Nâzıru'l-Ceyş'den sonra gelen diğer bir önemli nahivci ise, İbn Cemâ'a adıyla meşhur olan Muhammed 'İzzeddin b. Ebî Bekr b. 'Abdilazîz'dir (ö. 819/1416). Kâhire'de uzun yıllar eğitim almıştır. İbn Haldûn, Sirâceddîn el-Hindî, Bahâeddin es-Subkî, el-Bulkînî, İbnu's-Sâ'îğ, ez-Zumurrudî gibi âlimlerden ders okuyan İbn Cemâ'a, nahiv, dil, hadis, tefsir, fıkıh gibi ilimlerin yanında astronomi, kimya ve tıp alanlarında da kendisini yetiştirmiştir. Yirmiye yakın ilim dalında yüz civarında eser telif etmesine karşılık, bu eserlerin birçoğu günümüze ulaşmamıştır. İbnu'l-Hümâm, İbn Hâcer el-'Askalânî, Ahmed b. Ebû Bekr el-Busîrî ve İbnu'l-Aksarâyî gibi birçok talebe yetiştirmiştir. Nahiv alanında, İbnu'l-Hâcib'in *eş-Şâfiye* adlı eserine, Çarperdî'nin yapmış olduğu şerh üzerine *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Çarperdî 'alaş-Şâfiye* adlı bir haşiyesi, *Hâşiye 'ala't-Tavzîh li-İbni Hişâm*, *Hâşiye 'ala Muğni'l-Lebîb*, *el-Mus'if ve'l-Mu'în fi Şerhi İbni'l-Musannif Bedreddîn* gibi bir çok eseri mevcuttur.¹⁰⁹

106 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 517; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 274; el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, II, 139; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihü Eşheri'n-Nuhât*, 276; Hüseyin Tural, "İbn Ümmü Kâsim," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XX, 433-434.

107 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 155; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 427; es-Suyûtî *Husnu'l-Muhâdara fi-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, I, 471; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihü Eşheri'n-Nuhât*, 284.

108 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 275; es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara fi-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, I, 537; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihü Eşheri'n-Nuhât*, 284.

109 es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara fi-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, I, 548; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihü Eşheri'n-Nuhât*, 285; Muhammed b. 'Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli' bi-Mehâsini men Ba'de'l-Kar-*

İbn Cemâ'a ile aynı dönemde yaşayan ve İbnu'd-Demâmîni adıyla tanınan Muhammed b. Ebi Bekr b. 'Umer el-İskenderî de (ö. 827/1434) Mısır'daki önemli nahivcilerdendir. İskenderiye'de doğmuş ve burada 'Abdulvehhâb el-Karavî, Nasr et-Tinnisî, İbn 'Arafe, 'Umer el-Bulkinî, Cemâl İbrahim el-Emyûtî gibi âlimlerden dersler almıştır. Ezher'de Arap dili ve edebiyatı alanlarında uzun yıllar ders vermiştir. Dil ve edebiyat âlimi olmasının yanı sıra hadis, tefsir ve fıkıh alanlarında da söz sahibi birisi haline gelmiştir. İbn Mâlik'in *et-Teshîl'ine Tâ'liku'l-Ferâid 'alâ Teshîli'l-Fevâid* adlı bir şerh, İbn Hişâm'ın *el-Muğni'sine de Tuhfetu'l-Garîb fi'l-Kelâm 'ala Muğni'l-Lebib* adlı bir şerh yazmıştır.¹¹⁰

eş-Şumunnî adıyla meşhur, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ali b. Yahyâ da (ö. 872/1467) Mısır'da yetişen önemli bir nahivcidir. İskenderiye'de doğan eş-Şumunnî, erken yaşlarda Kâhire'ye gelmiş ve burada Veliyüddîn İbnu'l-İrâkî, Yahyâ b. Yûsuf es-Seyrâmî, İbnu'l-Hümâm, İbn Hâcer el-'Askalânî, Şemseddin eş-Şattanûfî, 'Umer el-Bulkinî gibi birçok âlimden dersler okumuş ve birçoğundan da icâzet almıştır. Dini ilimlerin yanı sıra matematik, tıp gibi fennî ilimler de okumuştur. Cemâliyye Medresesi'nde dersler veren eş-Şumunnî, başta Celâleddîn es-Suyûtî ve Şemseddin es-Sehâvî olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir. es-Suyûtî, hocasına dair bilgiler verirken onu çokça methetmiştir. Hocasının ölümü üzerine de uzun bir mersiye kaleme almıştır. eş-Şumunnî, nahiv alanında, *el-Munsif mine'l-Kelâm 'ala Muğni İbni Hişâm* adıyla İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebib'ine*, *Menhecû's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adıyla da İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'sine* şerh yazmıştır.¹¹¹

eş-Şumunnî ile aynı dönemde yaşayan ve onun talebeliğini de yapan, diğer bir meşhur nahivci ise Hâlid el-Ezherî adıyla tanınan Ebu'l-Velîd Zeynuddîn Halid b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd'dır (ö. 905/1499). Otuz altı yaşına kadar herhangi bir ilimle meşgul olmayan el-Ezherî, Câmîu'l-Ezher'de kandilleri yakmakla görevliydi. Bu yüzden el-Vakkâd nisbesiyle de anılır. Geç yaşlarda ilim tahsiline başlayan el-Ezherî, Ya'îş el-Mağribî, 'Ali b. 'Abdillâh es-Senhûrî, Emin el-Aksarâyî,

ni's-Sâbi' (Beyrut: t.y.), II, 147; Cengiz Kallek, "İbn Cemâ'a," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XIX, 394-395.

110 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 66; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, IX, 262; es-Suyûtî *Husnu'l-Muhâdara fi-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, I, 538; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşherî'n-Nuhât*, 285; M. Reşit Özbalıkcı, "İbnü'd-Demâmîni," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), XXI, 10-11.

111 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 375; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, XI, 464; es-Suyûtî *Husnu'l-Muhâdara fi-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, I, 474; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşherî'n-Nuhât*, 289; Ahmet Özel, "Şümunnî," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXIX, 261-262.

İbrahim el-'Aclûnî ve es-Sehâvî'den dersler almıştır. Tahsilini tamamlayan el-Ezherî, hayatını talebe yetiştirmeye ve eser telif etmeye vakfetmiştir. *İrşâdu's-Sârî* müellifi Kastallânî, onun en meşhur talebelerindendir. Daha çok Arap dili üzerine yaptığı çalışmalarla şöhret bulan el-Ezherî'nin eserlerinin en belirgin özelliği sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olmalarıdır. Ezher'de uzun yıllar okutulan *el-Mukaddimetu'l-Ezheriyye fi 'İlmi'l-'Arabiyye* adlı eserinin dışında, *Şerhu Kavâ'idil-'İrab, et-Tasrîh bi-Mazmûni't-Tavzîh, Elgâzu'n-Nahviyye* gibi nahiv alanında önemli eserler ortaya koymuştur.¹¹²

Nahiv alanındaki üstünlüğü ve verdiği nahiv dersleri ile meşhur olan ve el-Eşmûnî nisbesiyle tanınan Nuruddîn 'Ali b. Muhammed b. İsa da (ö. 929/1522) Mısır'da yetişmiş önemli bir nahivcidir. Celâleddîn el-Mahallî, el-Kâfiyecî ve birçok âlimden dersler almıştır. Nahiv alanındaki en meşhur eseri, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'sine* yaptığı şerh olan, *Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik* adlı eseridir. Daha önceki şerhlerden farklılık arz eden bu eserde, değişik nahivcilerin görüşleri ve konunun sebepleri kısa ve akıcı bir dille aktarılmıştır. Müellif genellikle kendi görüşlerini de açık bir şekilde dile getirmiştir.¹¹³

Sonuç

Arap dilinin grameriyle ilgili ilk çalışmalar İslamiyetle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu anlamda gramer çalışmalarını başlatan temel etmenlerin başında hiç şüphesiz Kur'ân'ın doğru okunması vardır. Arapların yabancı milletlerle irtibat haline geçmesi, Arap olmayan milletlerin Müslüman olması sonucu Arapça öğrenmeye meyletmeleri ile birlikte ortaya çıkan lahn (hatalı telaffuz) olayları da gramer çalışmalarının başlamasına sebep olan etkenlerdendir. Tüm bu sebepler gramer çalışmalarının başlamasına zemin hazırlamıştır. Arap grameriyle ilgili ilk çalışmalar, Hz. Ali'nin yönlendirmesiyle Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 67/686) tarafından başlatıldığı rivayet edilmektedir. Ebu'l-Esved'in başlangıç mahiyetinde olan çalışması, Basra'da yetişen İbn Ebî İshâk (ö. 117/735), İsa b. 'Umer es-Sekâfî (ö. 149/766), 'Amr b. Âlâ (ö. 154/770) ile daha sistemli hale getirilmiştir.

112 es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lâmi'a li-Ehli'l-Karni's-Tâsi'a*, III, 171; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, X, 38; et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, 290; Ahmet Turan Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdillâh," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), XII, 64-65.

113 es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lâmi'a li-Ehli'l-Karni's-Tâsi'a*, VI, 5; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, X, 229; et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, 292.

Basra'da başlayan bu çalışmalar başta Kûfe olmak üzere farklı şehirlerden öğrencilerin gelmesiyle dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Bu anlamda Bağdat Endülü's ve Mısır'da gramer faaliyetleri yapılmaya başlanmış ve burada yapılan faaliyetlerin her biri ekol olarak isimlendirilmiştir.

Mısır dil ekolü, Basra ve Kûfe dil ekollerinin etkisi altında çok kalmıştır. Çünkü Mısır'da gramer faaliyetlerini ilk başlatan isim olarak bilinen Vellâd et-Temîmî Basra'nın önde gelen dilcilerinden olan el-Halîl b. Ahmed'den ders alırken; yine Vellâd'la aynı dönemde yaşayan Mısır'daki dil faaliyetlerinin başlangıcında önemli rol oynayan Ebu'l-Hasan el-E'azz ise, Kûfe'nin önde gelen dilcilerinden birisi olan el-Kisâî'den ders almıştır. Mısır dil ekolü, Basra ve Kûfe ekolleri gibi köklü bir yapıya sahip değildir. Eklektik bir yapıya sahip olan Mısır dil ekolü, Basra ve Kûfe ekollerinin görüşleri arasından tercihlerde bulunmuş ve bu görüşleri geliştirerek yorumlamıştır. Bu ekole mensup dilciler daha çok gramer ilminin öğretilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu anlamda bakıldığında zaman İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbn 'Akîl (ö. 769/1367), es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi Mısırlı dilcilerin eserlerinin medreselerde yıllarca ders kitabı olarak okutulduğunu görmekteyiz.

Mısır, coğrafi konumu itibariyle, ilim merkezlerine yakın olması, batıdan doğuya ilim için gelen insanlara bir köprü işlevi görmüştür. Mısırlı dilciler sebebiyle gramer ilmi dünyanın farklı yerlerine yayılmıştır. Özellikle Endülü's'ten gelen talebeler Mısırlı dilcilerden dersler alarak bu ilmi batıya taşımışlardır.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar. "Sehâvî, Alemuddin." *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, 311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Arslan, Ahmet Turan. "Ezherî, Hâlid b. Abdillâh." *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, 64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bakırcı, Selami-Demiryak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: 2001.
- Benli, Mehmet Sami. "İbn Akîl." *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIX, 300-301. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfu'z-Zunûn*. Bağdat: 1941.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisu'n-Nahviyye*. Kâhire: 1968.
- Demir, İsmail. "İbn Mu'tî, Eserleri ve Nahve Getirdiği Yenilikler." *AÜİFD*, 17 (2002): 193-216.
- Demir, İsmail. "İbn Mu'tî'nin Kitabı'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişâh." *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3 (2015): 16-35.
- Demiryak, Kenan-Çöğenli, M. Sadi. *Arap Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: 2000.

- Durmuş, İsmail. "İbn Berrî." *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIX, 372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- el-Hamevî, Yâküt. *Mu'cemu'l-Udebâ*. Tah. İhsân 'Abbâs. Beyrut: 1993.
- el-Kiftî, Cemâlüddîn 'Ali b. Yûsuf. *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*. Tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: 1982.
- Erdim, Enes. "İbni Hişâm'ın Arap Grameri Açısından Sorunlu Gibi Gözüken Kuran Kıraatlerine Yaptığı Dilsel Yorumlar." *Electronic Turkish Studies*, 9, Sayı: 6, (2014): 309-318.
- Ersönmez, Hüseyin. "Arap Dilinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü." (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2016).
- es-Sehâvî, Muhammed b. 'Abdurrahmân. ed-*Dav'ul-Lâmi' li-Ehli'l-Karni's-Tâsi'*. Beyrut: t.y.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*. Tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Lübnan: 1965.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *Husnu'l-Muhâdara fi-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*. Mısır: 1967.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Ali. *el-Bedru't-Tâli' bi-Mehâsini men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*. Beyrut: t.y.
- et-Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*. Kâhire: 1995.
- ez-Zirikli, Hayruddîn. *el-A'lam*. Daru'l-İlmi li'l-Melâyin: 2002.
- ez-Zubeydî, Ebû Muhammed b. el-Hasen. *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*. Tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: 1973.
- Günel, Fuat. "İbnü'l-Katta' es-Sıkkîli." *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXI, 105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefayâtu'l A'yan*. Tah. İhsân 'Abbâs. Beyrut: 1968.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Yûsuf. *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'ârib*. Tah. Mâzin el-Mübârek-Muhammed 'Ali Hamdullah. Dimeşk: 1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Yûsuf. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*. Tah. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. Kâhire: 1964.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Yûsuf. *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*. Tah. 'Abdu'l-Ğâni ed-Dakar. Dimeşk: 1984.
- İbn 'İmâd 'Abdu'l-Hayy. *Şezarâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*. Beyrut: 1986.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsu'd-dîn Ebû'l-Hayr. *Ğâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurra'*. Mektebetu İbn Teymiyye: 1932.
- Kahraman, İsmail. "İbnu'l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri." Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.
- Kallek, Cengiz. "İbn Cemâ'a." *TDV İslam Ansiklopedisi*. XIX, 394-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kehhâle, Umer Rızâ. *Mu'cemu'l-Müellifin*. Dimeşk: 1957.
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib." *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXI, 55-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kızıklı, Salih Zafer. "Arap Grameri Ekolleri." Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005.
- Kurâ'un-Neml. *el-Münecced fi'l-Luga*. Kâhire: 1988.

- Özbalıkcı, M. Reşit. "İbnü'd-Demâminî." *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXI, 10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özel, Ahmet. "Şümünnî." *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXXIX, 261-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özkan, Halit. "Süyûti." *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXXVIII, 188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şensoy, Sedat. "Süyûti (Arap Dili ve Edebiyatı)." *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXXVIII, 201-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tural, Hüseyin. "İbn Ümmü Kâsım." *TDV İslam Ansiklopedisi*. XX, 433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Tülücü, Süleyman. "Celaleddin es-Suyûti ve Hayatı." *Diyanet İlmî Dergi*, 30, Sayı: 2, (1994): 3-18.
- Türkmen, Mehmet. "İbni Hâcib." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1989): 333-346.
- Yılmaz, İbrahim. "İbnu'l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi." *AÜİFD*, 13 (1997): 469-492.
- Yüksel, Ahmet. "İbnu'l-Hâcib ve Risale fi'l-'Aşr'ı." *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, Sayı: 10, (2003): 145-154.